

El toc de queda

Josep Ruaix i Vinyet

Malauradament, la pandèmia ocasionada pel Covid-19 es va allargassant, amb alts i baixos, més del previst. En el moment de redactar aquest article (finals de l'any 2020) ja es comencen d'aplicar vacunes que, previsiblement, a la llarga hi posaran remei.

Des del punt de vista lingüístic, ja hem tractat aquest problema (qüestions de nomenclatura, bàsicament) en dues ocasions anteriors: en el núm. 112 de LLENGUA NACIONAL (3r trimestre 2020) amb l'article «El problema lingüístic covidà» (pp. 28-31) i en el número 113 (4t trimestre 2020) amb l'article «Un altre terme covidà conflictiu» (pp. 32-34). Doncs bé, ens veiem obligats a continuar la sèrie, si bé aquesta vegada amb menys conflictivitat (lingüística).

En efecte, la segona onada de la pandèmia (iniciada cap a la tardor del 2020) va portar els governants del nostre país a decretar novament l'estat d'alarma i, emparant-se legalment en aquest, a imposar el «toc de queda», un altre terme més o menys discutit. Això ens permet d'il·lustrar-ho una mica¹, sense embrancar-nos massa, perquè creiem que no val tant la pena, havent-hi més consens.

Segons el *Gran diccionari de la llengua catalana* (Barcelona 1998) el substantiu *queda* es troba usat, en la nostra llengua, cap a l'any 1850 i és una habilitació (canvi de categoria gramatical) de la forma femenina de l'adjectiu antic i dialectal *quet*, *queda*, variant de les formes més normals *quiet*, *-a*, totes les quals provenen de l'adjectiu llatí *quietus*, *-a*, *-um*, que té el mateix significat.

El nom *queda* indicava, primerament, un toc de campana, de més de vint batallades, que es feia a les nou de la nit a l'hivern i a les deu a l'estiu (amb els canvis horaris que actualment tenim, hauríem d'afegir-hi, respectivament, una o dues hores) i era el senyal perquè tothom es retirés a reposar; les persones que després del toc de queda eren trobades al

carrer sense causa justificada eren empresonades. El conegut *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) en posa dos exemples. Reproduïm només el segon, que és de l'escriptor mallorquí Llorenç Riber en la seva bonica obra *La minyonia d'un infant orat* (unes memòries publicades l'any 1935): *L'òliba, acostumada al silenci d'ençà del toc de la queda, no estava feta a sentir passes a la mala hora* (notem que aquest autor insular fa precedir *queda* de l'article femení *la*, però és més habitual, en el conjunt del nostre domini lingüístic, de prescindir-hi de l'article).

En segon lloc, *toc de queda* significa un toc militar imposat a vegades en les places en estat de setge, pel qual es prohibeix als paisans la circulació pels carrers.

En castellà tenim pràcticament els mateixos usos, significats i etimologia, amb el substantiu *queda* i la locució nominal *toque de queda*. També en castellà existeixen dues variants provinents del llatí: *quedo -da* (poc usada) i *quieto -ta* (la més usada). Tant en català com en castellà, doncs, la idea subjacent a aquests usos i significats és la de 'estar quiet, retirar-se'.

En canvi, l'equivalent francès de *queda* és *couvre-feu* (compost provinent del verb *couvrir* 'cobrir, tapar' i del substantiu *feu* 'foc'), i el de *tocar a queda* és *sonner le couvre-feu*. Veiem, doncs, que la nostra veïna llengua del nord ha partit, per a la seva denominació, del fet d'apagar el foc, cobrint-lo de cendra, per raons de seguretat, és a dir, per tal d'evitar incendis, a una determinada hora del vespre.

Una altra llengua romànica important, l'italià, va copiar aquesta formació francesa adaptant-la així: *coprifuoco*, compost provinent del verb *coprire* 'cobrir, tapar' i del substantiu *fuoco* 'foc', si bé popularment també es diu *coprifuoco*².

És veritat que en català antic es troba la locució nominal *seny del lladre* (amb el significat del modern

1 Ja ho vam fer, succintament, en el setmanari *Catalunya Cristiana* de data 8-11-2020, p. 17, amb el títol «Curiositats lingüístiques sobre el toc de queda».

2 Vegeu G. DEVOTO – G.C. OLI, *Vocabolario illustrato della lingua italiana*, Milà 1967, s.v. *coprifuoco*.

‘toc de la queda’³, en què intervé el subst. *seny*, que, procedent del llatí *signum*, equivalia a ‘campana’, però és un nom que, en aquest sentit de ‘campana’ (que és una aplicació del significat més genèric ‘senyal’), ha quedat obsolet i no hi ha cap necessitat de revitalitzar-lo, sobretot en aquest cas concret, en què, acompanyat del determinatiu *del lladre*, produeix mala impressió.

En resum, sigui amb les formes adoptades pel català i pel castellà, sigui amb les formes adoptades pel francès i l’italià, la substància no varia: es tracta de retirar-se, de quedar-se a casa ben quiets i, simbòlicament, d’apagar la llar de foc, cosa que comporta anar-se’n a dormir. Esperem que el toc de queda, propi de circumstàncies excepcionals, no duri gaire.

Apèndix

Sobre el tema tractat en el nostre article de LLENGUA NACIONAL núm. 112 esmentat abans, podem afegir-hi tres fets, els dos primers ben importants:

1) El dia 30 d’octubre del 2020 el ple de l’Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL) va ratificar les propostes de la Secció de Terminologia en relació al gènere del terme *COVID-19* establint que era masculí.

2) El dia 25 de novembre del mateix any en el portal de la Real Academia de la Lengua Española (RAE) es comprovava que, per al mateix terme mèdic, l’acadèmia admetia els gèneres masculí o femení (amb preferència pel primer).

Són, aquests dos, uns fets importants, certament, que corroboren el que nosaltres defensàvem en el nostre article. Deixant de banda prejudicis, rigorismes i immobilismes (per més que siguin benintencionats, d’això no en dubtem), el Termcat i, en el seu moment, l’Institut d’Estudis Catalans haurien de tenir-ho en compte, deixant-se guiar pel sentit comú, pel sentit pràctic i pel sentit d’harmonia entre les llengües i les seves variants. En efecte, no pot ser, d’una banda, que dues instàncies normatives del domini lingüístic català (el Termcat i l’AVL) diguin coses diferents i àdhuc contradictòries, i, d’altra banda, que a Catalunya prescindim del que es fa, generalment i raonablement, en la nostra llengua veïna (i més que veïna: ficada a casa nostra), avalat per la seva

acadèmia (RAE), com també, pràcticament, en les altres llengües romàniques prestigioses.

3) El tercer fet, que costa més d’entendre i per això no cataloguem com a tan important, és el que devem a una comunicació particular de l’atent lingüista Albert Pla Nualart. Mirarem d’explicar-lo tan clarament com puguem. Fins ara, el Termcat dóna com a gènere gramatical preferent per a *COVID-19* (o *Covid-19*, o *covid-19*, o simplement *covid*) el femení, basant-se en la consideració que es tracta d’una malaltia, i *malaltia* és, en català, de gènere femení. Ara bé, de tant en tant aquest terme també s’aplica al virus, que tothom considera (comprenent-hi el Termcat, naturalment) que es denomina en gènere masculí. Doncs bé, arran sobretot de les proves massives per a detectar tal virus mitjançant el sistema que el Termcat anomena *cribratge*⁴, els organismes i els mitjans de comunicació que segueixen els consells del Termcat diuen, per exemple: «un cribratge massiu per (a) detectar la covid-19», sense adonar-se que, fent tals proves a persones que, en principi no tenen la malaltia de què parlem, només poden detectar si tenen o no tenen el virus (cosa que, és clar, si resulta positiva, després podrà, o no, fer desenvolupar la malaltia), però, en realitat, empren el gènere femení en contra del que prescriu el mateix Termcat (que, repetim-ho, només prefereix el gènere femení per a la malaltia, no per al virus: per a aquest prescriu únicament el gènere masculí). I així, cloent aquest «Apèndix», hem de dir que el Termcat, havent fet cas només a mitges dels consells que lleialment alguns estudiosos li havíem fet arribar, ha fet caure en una trampa (involuntàriament, és clar) els usuaris que, disciplinadament però acríticament, han seguit les seves indicacions. Potser ací hi escauria el refrany: «No es pot menjar tot el que és gras.»

3 Segons el DCVB, s.v. 1. *seny*.

4 Terme també discutit, com expliquem detalladament en el segon article, citat abans i publicat en l’anterior número de LLENGUA NACIONAL. A propòsit, s’hi ha de corregir una errata: a la p. 37, paràgraf a), última línia, diu «però *próprio -ia*» per «però *próprio -ia*» (termes portugueses).